

Згідно з європейською практикою прерогатива надання університетських прав належала королеві (при апробації папи римського і сейму) [2]. До того ж вже існуючі академії всіляко чинили опір виникненню нових, конкурентних шкіл.

Однак формальна невизначеність статусу закладу, його приватний характер опосередковано сприяли виникненню вперше в Україні світської публічної школи, незалежної не тільки від державних чинників та костельної ієрархії, але навіть від православної церкви. Світськими людьми були викладачі (бакалаври), більшість ректорів. Фактично в Острозі вперше було подолано монополію церкви в українській освіті.

Список використаних джерел

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Навч. посіб. К.: Либідь, 1998. 306с.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. Київ.: Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
3. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI— XVII ст. К.: Наук, думка, 1966
4. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576—1636). Київ, 1990.
5. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. Острозька давнина: Досл, і матеріали. Львів, 1995. С. 13—22.

Свген КОЖУШКО

ХАРКІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ В ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Харківський колегіум як середній навчальний заклад України був заснований як слов'яно-латинська школа у Белгороді в 1722 році за зразком Києво-Могилянської академії. Фундатор цього закладу єпископ Белгородський і Обоянський Єпіфаній Тихорський перебував під впливом просвітницьких ідей і всіляко сприяв розвитку освіти на Слобожанщині. Велику роль в історії колегіуму відіграв князь М. М. Голіцин - командувач військами Слобідської України, який запропонував перенести школу до Харкова, маючи намір підняти значення цього міста як авторитетного культурного осередку Слобожанщини. У 1726 році школу було переведено до Харкова. Після відкриття у 1734 році класу богослов'я школа стала називатися колегіумом, а від 40-х років XVIII століття в пошану до пам'яті її засновника Є. Тихорського (р. н. невід. - 1731, м. Белгород, тепер РФ) – “Тихоріянським колегіумом”, а деякий час – Тихореціанською академією [1]. Після заснування Харківського університету Колегіум було перетворено на Харківську семінарію.

Становленню Харківського колегіуму сприяла широка благодійна підтримка перш за все його фундатора Є. Тихорського, українських гетьманів, козацько-гетьманської старшини, а також видатних представників духовної еліти України XVIII-XIX століть та різних верств населення Слобідської України [1]. В Харкові Є. Тихорський зробив чимало для становлення матеріального статку колегіуму та забезпечення його викладацькими кадрами. Завдяки його клопотанням козацька старшина та духовенство зробили значні пожертвування маєтків, земель, подвір'їв, млинів тощо. Один з найкращих будинків, розташований в історичному центрі Харкова, добудований за часів Є. Тихорського і пристосований під навчальний корпус.

Є. Тихорський дав власні кошти на будівництво бурси для незаможних студентів і з дозволу Синоду передав у власність Харківському колегіуму Озерську, Чугуївську та Аркадійську пустині (1729), об'єднавши Парафіяльну Покровську церкву з Харківським

колегіумом. Він виділив на утримання колегіуму 1/20 – з парафіяльних церков його єпархії, прибутки від Каплунівської ікони Богоматері, найпопулярнішої на Слобожанщині, та значну кількість книжок, що поклали початок першій на Слобожанщині бібліотеці [2]. Для колегіуму Є. Тихорський придбав у Харкові мурований двоповерховий будинок у полковника Лаврентія Жидловського з великим подвір'ям (за 500 крб.) та старі дерев'яні будинки, які подарувала школі вдова сотника Черника, в яких розташовувалися бурса та учительські квартири. Крім того, Є. Тихорський відкрив при школі монастир, назвавши його харківським училищним Покровським монастирем.

До Харківського колегіуму приймали дітей усіх соціальних станів - козацтва, духовенства, городян. У 1731 році Є. Тихорський виклопотав для закладу царську грамоту за підписом імператриці Анни Іоаннівни, де зазначалося: “Учить всякаго народа и званія дітей православныхъ не только піитики, риторики, но и філософії и богословію, славяно-греческимъ и латинскимъ языкамъ; такожде стараться, чтобы такія науки вводить на собственномъ російскомъ языке и преподавать ученія со усерднымъ святія восточныя церкви исповеданія, а неспособныхъ и вражды творящихъ учителей и учениковъ унимать и смирять и ни до какаго своевольства не допущать” [1].

Загальноосвітній характер функціонування Харківського колегіуму зберігався і в перші роки XIX століття завдяки клопотанням мецената колегіуму князя О. Голіцина. У листі до харківського єпископа Христофора Сулими від 29 квітня 1802 року він писав: “Наміром моїх предків, а також моїм завжди було, щоб до Харківського колегіуму приймали не лише дітей духовного стану, але й синів бідних шляхтичів, бо для дітей духовного стану вже є досить духовних семінарій, тоді як для шляхтичів і нешляхтичів, - а їх кількість значно більша, ніж духовних, - подібних шкіл замало. Тому харківська школа і називається колегіумом, а не семінарією. Я насмілююсь просити вас, преосвященний владико, щоб до колегіуму приймалися як діти духовного стану, так і шляхтичі, і нешляхтичі, бо інакше, не криючись, щиро можу сказати, що я відмовлюсь надалі дбати про колегіум, бо досить буде і одного вашого піклування про його добробут” [3].

Наявність великого господарства давала можливість навчати і утримувати значну кількість учнів у Харківському колегіумі, яка коливалася від 400 до 800 і більше. Так, вже 1727 року в колегіумі навчалося 420 учнів; у середині XVIII століття – 400, в 1787 році – 150 (тільки в бурсі), в 1793-1798 роках – 700-800, а на початку XIX століття – понад 800 вихованців. Крім того, серед прибутків на утримання Харківського колегіуму були надходження за відправу акафістів і молебнів при каплуновській чудотворній іконі. Як правило, учні колегіуму жили вдома або на приватних квартирах, а незаможні – в бурсі. Бурсаки поділялися на три категорії: 1) казеннокошті, які мали повне утримання на кошт державного скарбу; 2) учні, які жили безоплатно в бурсі, але платили за харчування; 3) голіцинські стипендіанти, які утримувалися на відсотки із спеціального фонду князів Голіциних [4].

Вище керівництво Харківським колегіумом належало конторі у складі ректора, префекта і декількох учителів. На чолі внутрішнього управління колегіумом стояв ректор, він же і настоятель Покровського монастиря. Спочатку ректор мав сан ігумена, а з 1742 року – санархімандрита Згодом Ректор Харківського колегіуму мав ті ж привілеї, якими користувався лише ректор Московської слов'яно-греколатинської академії. З XVIII століття ректорами Харківського колегіуму були виключно особи чернечого стану [4].

Керівничий та професорсько-викладацький склад Харківського колегіуму до другої половини XVIII століття комплектувався переважно з колишніх вихованців Київської академії. Так, перший вчительський склад був виключно з ченців і лише один (іподиякон Петро Анців) належав до білого духовенства.

Пізніше були й світські вчителі, але впродовж XVIII століття ректори і префекти комплектувалися виключно з ченців. Першим префектом (1766) з білого духовенства був професор Михайло Іванович Шванський (1738–1790), який вважається одним з найкращих ректорів і викладачів цього навчального закладу і є засновником риторичної школи Слобожанщини. Походив М.І. Шванський зі шляхетського роду [5]. Навчався в Харківському колегіумі та Київській академії, з 1760 року викладав у Харківському колегіумі грецьку та німецьку мови, 1763-1765 – риторику, з 1766 – префект і професор філософії, з 1775 – професор богослов'я. У 1764 році його висвячено на священника Харківського Успенського собору, з 1769 року - протоієрей й водночас ректор та професор богослов'я колегіуму. Користувався великою повагою серед науковців і вихованців колегіуму та парафіян Успенського собору. Свої проповіді завжди виголошував українською мовою [1]. Імператриця Катерина II, вислухавши привітальну оду М. Шванського на честь її приїзду до Харкова, подарувала Успенському собору та Харківському колегіуму по 1000 крб. У 1803 році промови М. Шванського опублікував його учень А. Прокопович – ректор Харківського колегіуму. Рукописні твори М. Шванського зазначені М.І. Петровим в “Описании рукописных собраний, находящихся в городе Киеве” [2].

Ще за часів Є. Тихорського Харківський колегіум став найавторитетнішим навчальним закладом та освітнім центром тогочасної України. Зміст навчальних програм був близьким до програм Києво-Могилянської академії та Московського університету. З 1740 року на деякий час за закладом закріпилася назва “академія”. Вже в 1727 році Є. Тихорський відкрив у Харківському колегіумі клас філософії. У колегіумі вивчали слов'яно-руську, церковно-слов'янську, латинську, грецьку, старовірську мови, історію, географію, основи математики, катехізис, пітику, риторику, філософію та богослов'я [4]. З 1796 року тут викладав релігію та російське красномовство протоієрей Василь Фотієв – близький приятель Василя Каразіна, разом з яким він сприяв заснуванню Харківського університету. Історик Д. Дорошенко писав: “Весь устрій колегіуму та напрям викладеної в ньому науки був копією Київської Академії” [4]. У своїй праці про Харківський університет З. Яновський також стверджує, що “Харківський колегіум був копією Київської Академії”.

Ще в 1727 році тут був створений перший у Харкові церковний хор із студентів Колегіуму. Ініціатором виступив єпископ Є. Тихорський. Розвагою для учнів колегіуму слугували вертепні драми і шкільні містерії (інтермедії). Так, “Духовний Регулямін” доручав академіям “дважды въ годъ или больше делать некія акціи, диспутъ, комедіи, риторическія екзерциціи” [4]. З відкриттям додаткових класів “театральна справа могла набрати ще більшого розвитку” в Харківському колегіумі, оскільки виконання театральних декорацій і вокально-музичних номерів забезпечували класи малювання, вокальної та інструментальної музики Харківський колегіум мав велику бібліотеку, яку заклав єпископ Є. Тихорський пожертвою багатьох своїх книг латинською і грецькою мовами. У 1732 році її доповнив архієпископ Досифей Богданович-Любинський також своїми книжками, а також виклопотав перед імператрицею дозвіл про передачу Харківському колегіуму 273 книжок із бібліотечного зібрання С. Яворського, яку той передав за тестаментом Ніжинському Спасо-Преображенському монастирю для створення науково-освітнього центру. Пізніше поповнювали бібліотеку Харківського колегіуму місцеві архієреї, а також князі Голіцини та інші особи. Крім книжок у бібліотеці було чимало рукописів, зокрема літопис митрополита Дмитра Туптала. Книжками колегіуму користувалися переважно учителі та студенти. Позичали книжки з цієї бібліотеки і деякі архієреї. Так, в описі речей білгородського єпископа Йоасафа Горленка (р. і м. н. невід. – 1754 р.) є декілька книжок, які він запозичив з бібліотеки колегіуму Спіфаній Тихорський піклувався і про забезпечення Харківського колегіуму належними викладацькими кадрами [6]. У 1727 році домігся згоди Синоду на за-

прошення талановитих студентів та викладачів Київської академії на викладацькі посади, а 1731 року з метою виховання власних кадрів відправив на навчання до Німеччини кілька молодих випускників з тим, щоб після повернення до Харкова вони посіли учительські посади в цій школі. Крім того, Є. Тихорський перевів вихованців Белгородської семінарії до Харківського колегіуму.

Матеріальний стан Харківського колегіуму після секуляризації маєтків в Україні різко змінився, про що свідчать спогади колишніх вихованців колегіуму. “За моїх часів, – писав Ф. Лубяновський, який вступив до колегіуму в 1787 році, – Харківський колегіум містився у великим мурованім будинку з димарем; по обох боках коридору величезні аудиторії. На ремонт будов, на утримання 150 студентів у бурсі та на винагороду усім учителям від інфими до богослов’я (60 крб. – найвища платня) колегіум діставав не більше 1.500 крб. на рік. Але ні холод, ні голод не охолоджували бажань до науки” [3].

Список використаних джерел

1. Багалей Д. И. Опыт истории г. Харькова за 250 лет его существования. Харьков, 1905. Т.1. 507 с.
2. Багалій Д. Український мандрівний філософ Г. С. Сковорода. Харків, 1926. 167 с.
3. Багалей Д. Исторія Харькова за 250 летъ его существования. Харьковъ, 1912. Т. 2. 806 с.
4. Водолаженко О. З історії харківського колегіуму в XVIII віці. Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. Харків, 1927. Ч.6. С.109–123.
5. Горенко Л.І. Михайло Остроградський - видатний представник національної еліти України першої половини XIX ст. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2009. № 1. С. 35–39.
6. Дорошенко Д. Нариси історії України. Варшава, 1933. Т.2. 543 с.

Артем СИДОРЕНКО

КИЇВСЬКА БРАТСЬКА ШКОЛА ЯК ФЕНОМЕН ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У визволенні від національного і релігійного гніту українського народу важливу роль відіграли братства, які були розповсюджені в Україні у XVI-XVII ст. Братства – це організації міського населення, передусім ремісників і купців, які об’єднувалися з метою боротьби проти ополячення та окатоличення українського населення. До братств приймалися всі православні незалежно від національності, соціального походження чи майнового стану. Перше братство започаткували 1449 року львівські міщани при церкві Успенія. Згодом ці організації розповсюдилися по всій правобережній Україні, були вони і в Білорусі.

Братчики вели боротьбу проти вищого католицького духовництва, організували школи, будували госпіталі та православні церкви, відкривали друкарні, де видавалися українські книги і підручники, піклувалися життям братчиків тощо [2]. В основу своєї діяльності вони поклали ідеологію просвітництва, а головним засобом своєї боротьби обрали школи [2]. Історичні джерела про перші братські навчальні заклади обмежені. Спочатку це були невеликі школи з одним учителем, який одночасно виконував обов’язки дяка та писаря братства. Шкільна кімната знаходилася у братському будинку. У зміст навчання входило читання, письмо, рахунок і вивчення катехізису.

З посиленням національного і соціального гніту у першій пол. XVII ст. більшість братських шкіл перетворилися у школи підвищеного типу. Братчики розуміли, що для